

BAYTEREK | Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi

Bayterek International Journal of Academic Research (BIJAR)
e-ISSN: 2651-320X

DergiPark Akademik
http://dergipark.gov.tr/buaad
bayterekdergisi@gmail.com

Türbelerin Dağ ve Mağara Kültü Bağlamında Türk Kültüründeki Yeri: Adana Örneği*

(The Place of Tombs in Turkish Culture in the Context of Mountain and Cave Cult:
The Example of Adana)

Hilmi SAVUR¹, Rabia Gökçen KAYABAŞI²

Makale Geçmişi

ÖZ

Article History

Alındı/Received:

10/11/2023

Kabul edildi/Accepted:

20/12/2023

Article Type:

Araştırma Makalesi
Research Article

Dağ, Türk inanç ve düşünce sisteminde önemli mekânlardan ve kültlerden biridir. Doğanın her alanında bir iyeler varlığı ile karşılaşmakta olup, dağlarında bir iyesi olduğu gerçektir. Dağ, Türklerde canlı bir varlık olarak algılanmakta, hatta dağların bir ruhu olduğuna, hatta ruhun kendisi olduğuna inanılmaktadır. Nitekim Altay Dağları ve Tanrı Dağları Türkler'in kutsal dağları olarak kabul edilmektedir. Mağara mekânı ve kültü de dağ kültüründen bağımsız durumda değildir. Mağara, mitolojik ananın rahim kavramıyla insanların meskenlerinden birisi olmuş ve kültleşmiştir. Adana, ovaya kurulu bir kent olmasına rağmen sırtını Toroslar, Bolkar, Kozan Dağı gibi dağlara dayamaktadır ve bu dağlarda Adana halkı özelinde kutsallaştırılmıştır. Çalışmada Adana ili çevresinde bulunan türbeler saha araştırmasıyla taranmış, dağ ve mağara kültürüne sahip türbeler tespit edilip aktarılmıştır. Adana ili merkezde bulunan Çoban Dede Türbesi, Kozan ilçesinde bulunan Hasan Esad Bağdadi Türbesi, Ağca Baba Türbesi, Çomak Dede Türbesi, Karaisalı ilçesinde Sofu Dede Türbesi, Yumurtalık ilçesinde bulunan Hızır İlyas Türbesi, Ceyhan ilçesinde bulunan Durhasan Dede Türbesi, Cabbar Dede Türbesi dağ ve mağara kültürleri bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağ Kültü; Mağara Kültü; Halk Bilimi; Türbe; Adana.

© 2023 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Savur, H., & Kayabaşı, R.G. (2023). Türbelerin dağ ve mağara kültürü bağlamında Türk kültüründeki yeri: Adana örneği. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 494-516. doi:10.48174/buaad.1388805

Summary

The mountain is one of the important places and cults in the Turkish belief and thought system. The existence of owners is encountered in every area of nature, and it is a fact that there is an owner in the mountains. The mountain is perceived as a living being by the Turks, and it is even believed that the mountains have a soul, or even the soul itself. In Turkish beliefs, it is stated that mountain owners and spirits do good to people and give them prosperity, abundance, abundance and happiness, while it is also stated that they punish people for disrespecting the mountain spirits. Turks saw the mountain as a sacred place in terms of faith. While the Turks attributed respect and sanctity to the objects in this place, they used them as a tool in their wishes. As a matter of fact, the Altai Mountains and the Tian Shan Mountains are considered the sacred mountains of the Turks. The cave space and cult are not independent from the mountain cult. The cave became one of the dwellings of people with the concept of the mythological mother's womb and became a cult. Since the cave is likened to a mother's womb by the Turks, it is described as sacred and a place of renewal and transformation. It is seen that childless women in Anatolia and the Turkish world go to caves known as sacred to have children and perform various rituals there to fulfill their wishes. Although Adana is a city located on a plain, it backs onto mountains such as the Taurus Mountains, Bolkar and Kozan Mountain, and these mountains are sanctified

* Bu makale Doç. Dr. Rabia Gökçen KAYABAŞI danışmanlığında yürütülen, Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış: Adana Örneği adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bakış: Adana Örneği, Hilmi Savur, 2023, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹Aksaray Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Bilim Uzmanı, savurhilmi2@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5381-939X

²Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Doç. Dr., rabiagokcen@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-6147-7916

specifically for the people of Adana. While Adana hosted various civilizations due to being a geographical transition route, Turkish groups also migrated to Adana due to its fertile lands and wetlands. It is reported that the people buried in most of the tombs here are from the groups that came to Turkify Anatolia. In the study, the tombs around Adana province were scanned through field research, and the tombs with mountain and cave cults were identified and reported. Çoban Dede Tomb in the center of Adana province, Hasan Esad Bağdadi Tomb in Kozan district, Ağca Baba Tomb, Çomak Dede Tomb, Sofu Dede Tomb in Karaisalı district, Hızır İlyas Tomb in Yumurtalık district, Durhasan Dede Tomb in Ceyhan district, Cabbar Dede Tomb in mountain and cave. It has been tried to be examined in the context of cults. It is seen in the literature that the mountain and cave cult, focusing on the Adana tombs, has not been examined or researched, and that there is no evaluation on this subject. This deficiency encouraged us to conduct this study. It is thought that this study will fill the gap in this field and lead to new findings in the field. Field research method was used in the study. In addition to the city center of Adana, 15 districts were scanned, tombs were visited, photographs were taken and recorded. Various questions were asked to the interviewees, and their answers were recorded on a voice recorder and archived. It is seen that saints, who are seen as the spiritual protectors of the city, have their places built on a dominant point, hill, mountain or stone of the city, and people add glory and holiness to that person here. It is seen that there are various findings related to mountain and cave cults in the tombs mentioned in the text. Although the mountain cult is centered in Central Asia, it seems to continue its existence in Anatolia and Adana. Photographs of the tombs were also included in the study. Some tombs are important gathering and meeting areas in the area where they are located. People meet in the picnic area around the Çoban Dede Tomb and while they spend time there, they climb up to the tomb and perform their worship there. While Durhasan Dede Tomb gives its name to the place where it is located, people perform mass rituals around the courtyard in various periods. In some tombs, it is seen that other objects in the place are also sacred, giving the place this holiness. It is seen that holiness was added to the trees in the tomb by hanging rags and making cradles on the trees around the tomb. The stones around the tomb are also attributed with sanctity. It is also reported that while people draw various wishes on these stones, they take them with them or to their homes to bring abundance and prosperity to their pockets and homes.

Keywords: Mountain Cult; Cave Cult; Folklore; Tomb; Adana.

Giriş

Adana, Akdeniz bölgesinin önemli şehirlerinden birisidir. Coğrafi konumu, zengin ve geniş toprakları, iklimi, denize yakınlığı, su kaynaklarının zenginliği, önemli geçiş yollarını bünyesinde bulundurması sebebiyle tarih sahnesinde çeşitli uygarlıkları cezbetmiştir. Kültür, milletleri millet yapan temel taşlardan bir tanesidir. Din, kültürleri şekillendiren ve dönüştüren etkileşimli bir olgudur. Türkler, tarihlerin her döneminde din ile kültürlerini kaynaştırarak hareket ederken ritüellerin içerisine kutsallık eklemişlerdir.

Dağ, eski Türklerin inanç sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. İnanç sisteminde doğada her birinin farklı özelliklerinin olması dağ kültüründe de görülmektedir (Bayat, 2006). Türk mitolojisi ve Türk inanç dünyasında dağlar, ataların ruhlarının toplandığı kutsal bir mekân olarak görülmektedir. Dağ, Gök Tanrı'ya giden yolda merdiven işlevi görmektedir. Türklerin merkezî kutsal mekânlarından biri olan Ötüken Dağları'dır. Dünyanın merkezi olarak görülen Ötüken Dağları, göğün katlarına çıkıldığı, Gök Tanrı'ya ulaşılan bir geçidin içinde bulunduğu inanılmaktadır (Çobanoğlu, 2020: 45). Mağarada dağ kültüründen bağımsız düşünülebilecek bir kült değildir. Türk inanışlarında mağaraya girip çıkan her şey yeni bir yaşam formu bulmaktadır. İslamiyet'te Hz. Muhammed'in vahyi mağarada alması, ilk sufilerin mağarada ibadete ve inzivaya çekilmesi, mağaraların sadece doğumun yeri değil, değişimin, değişmenin de ana mekânlarından biri olduğu görülmektedir (Bayat, 2017: 31-32).

1.Adana Çevresindeki Türbeler

1.1.Çoban Dede Türbesi

Çoban Dede Türbesi, Çukurova ilçesinde bulunmaktadır. Türbe yüksek bir tepenin, şehrin hâkim yüksek bir alanı üzerinde bulunmaktadır. Eskiden ulaşımın zor olduğu bir alanken günümüzde merkezî bir konumundadır. İnsanların piknik yapmak için geldiği alanlardandır. Türbeye patika yol merdivenlerle ulaşım sağlanmaktadır. Türbe ormanlık bir alan içerisinde bulunurken Seyhan Gölü manzarasına bakmaktadır. Patika yolun ardından düzlük alanda adak alanı ve satıcıların olduğu, patika yolun güzergâhında ibadet için mescit bulunmaktadır. Makamın bulunduğu odada kitaplar ve tespihler yer alırken makamın üstünde yeşil bir puşide ve Türk bayrağı mevcuttur (Fotoğraf 1, Fotoğraf 2).

Çoban Dede'nin çobanlık yaptığı, Karanlı Köyü'nde koyunlarını otlattığı ve orada vefat ettiği aktarılmaktadır (KK1). Yedi kardeş oldukları Bağdat'tan geldikleri anlatılmaktadır. Adana ilinde bulunan Ali Dede, Zilli Dede, Arpacı Dede'yle kardeş oldukları rivayet edilmektedir (KK2).

1.2.Hasan Esad Bağdadi Türbesi

Hasan Esad Bağdadi Türbesi, Kozan ilçesinde, Kozan Dağı eteklerinde bulunmaktadır. Türbe geniş bir arazi içerisinde konuşlanmıştır. Küçük bir bina içinde makam bulunurken adak alanı ve mescitte bulunmaktadır (Fotoğraf 3, Fotoğraf 4).

Hasan Esad Bağdadi'nin Horasan erenlerinden olduğu aktarılırken Kozan'da Bizanslılarla savaşmaya geldiği ve şehit olup buraya defnedildiği gazi-velî tipine sahip olduğu görülmektedir (KK 3).

1.3.Ağca Baba Türbesi

Ağca Baba Türbesi, Kozan ilçesinde, Kozan Dağı'nın eteklerinde bulunmaktadır. Türbe girişinde başlayan patika yol makama götürmektedir. Türbe alanında mescit ve abdest alma yeri mevcuttur. Türbe evlerin arasında bulunurken türbe alanında iki adet büyük ve yaşlı ağaç bulunmaktadır (KK5) (Fotoğraf 5, Fotoğraf 6).

1.4.Çomak Dede Türbesi

Çomak Dede Türbesi, Kozan ilçesinde, Kozan Dağı'nın diğer ucunda bulunmaktadır. Dağın tepe noktasında ilçeye hâkim noktada yer alırken makama dik bir yokuş yol ile çıkılmaktadır. Makam tepenin düzlüğünde yer almaktadır. Tepede abdest alma yeri, mescit ve adak yeri bulunmaktadır (KK6) (Fotoğraf 7, Fotoğraf 8).

1.5.Sofu Dede Türbesi

Sofu Dede Türbesi, Karaisalı ilçesinde bulunmaktadır. Dağlık bir alanda yer alan türbe, köy mezarlığı içerisinde yer almaktadır. Türbenin yanında büyük ve yaşlı iki çınar ağacı mevcuttur. Mezarlığın yan tarafında düzlük alan bulunurken her sene bu düzlükte Sofu Dede ve şehitler anılıp yâd edilmektedir (KK7). Türbenin giriş kısmında gelen insanların Sofu Dede’yi tanımaları için bilgilendirici bir metin bulunmaktadır:

“SOFUDEDE

Sofudede 1071 Malazgirt zaferinden sonra Horasan Ahmet Yesevi’nin yolundan bölgemize Erzurum-Elazığ-Malatya üzerinden gelmiştir. Ramazanoğulları Beyliği döneminde 1350-1430 yıllarında İslamiyet’i ehli-sünnete göre anlatıp yaşayan Nakşibendi ikliminde yetişip ve bu yolda yaşayan büyük zaatlardandır. Sofudede bu bölgede yaşayan manevi bekçilerdendir. Sofudede Çukurova’da yaşamış Çoban Dede, Cabbar Dede, Koyun Dede, Bulamaç Dede gibi zatların büyüğü sayılır. Burayı ziyaret edenlerin ruhen rahatladığı rivayet edilir.

Ruhu için El-Fatiha.” (Fotoğraf 9).

1.6.Hızır İlyas Türbesi

Hızır İlyas Türbesi, Yumurtalık ilçesinde bulunmaktadır. Türbe, bir evin avlusunda yer alırken makam bir mağara içerisinde yer almaktadır. Hızır İlyas Türbesi, bir türbe veya mezar formatında değildir. Mağara içinde herhangi bir mezar, makam bulunmamaktadır. Mağaraya dik bir merdiven ile inilmektedir. Hızır İlyas’ın Cabbar Dede, Durhasan Dede’nin, Narlı Dede’nin, Arap Dede’nin kardeşi olduğu aktarılmaktadır (KK4) (Fotoğraf 10).

1.7.Durhasan Dede Türbesi

Durhasan Dede Türbesi, Ceyhan ilçesi Durhasandede Köyü’ndedir. Köyün girişinde sağ tarafta “Durhasan Dede Türbesi” tabelası bulunmaktadır. Türbe küçük bir ormanlık alanda, tepe üzerinde konuşlanmıştır. Türbe alanında geniş bir düzlük alan mevcuttur. Türbe girişinin sol tarafında adaklıkların yerine getirilmesi için mutfak ve adak alanı mevcuttur. Türbe yanında büyük ve yaşlı bir çınar ağacı vardır. Türbe girişinin sağ tarafında köyden çeşitli insanların mezarları da bulunmaktadır. Türbeye giriş kapısı küçüktür eğilerek girilmektedir. Makam türbenin ortasında yer almaktadır (KK8) (Fotoğraf 11, Fotoğraf 12).

1.8.Cabbar Dede Türbesi

Cabbar Dede Türbesi, Ceyhan ilçesi Yakapınar (Misis), bucağına bağlı Kütüklü Köyü yakınlarındadır. Narenciye bahçesi içerisinde giden yolda “Cabbar Dede Türbesi” tabelası ile yol ayrılmakta ve yol boyunca türbeye yönelik yönlendirici tabelalar yer almaktadır. Türbe geniş bir

alandadır. Türbe odasının yanında mescitte mevcuttur. Türbenin giriş kısmında çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanılan taşlar bulunmaktadır. Türbenin girişinde sol tarafta sadaka taşı, sağ tarafta tütsü yakımı ve bahur yakımı için bulunmaktadır. Makama giren kapı küçüktür bu sebeple eğilerek makama girilmektedir. Türbenin ön ve arka tarafında eski ve yeni mezarlar defnedilmektedir. Türbenin güneydoğu tarafında adaklıkların kesimi için kesim yeri mevcutken piknik alanı da bulunmaktadır. Türbenin arka tarafında mağara mevcuttur. Mağaranın girişinde incir ağacı bulunurken gelen ziyaretçiler tarafından dilek ağacı olarak kullanılmaktadır. Mağaranın içerisi insanların ritüellerini yerine getirdikleri iki giriş ve çıkışı olan ritüel alanı olduğu tespit edilmiştir (KK9) (Fotoğraf 13, Fotoğraf 14, Fotoğraf 15, Fotoğraf 16).

2.Adana İli Çevresindeki Türbelerde Dağ Kültü

Adana, ovaya kurulu bir kent olmasının yanında arkasında Toroslar, Bolkar, Kozan Dağı gibi dağları da barındırmaktadır. Kozan Dağı'nın eteklerinde bulunan Hasan Esad Bağdadi Türbesi ve Ağca Baba Türbesi yüksek bir konumda yer almaktadır. İnsanlar bu manevî şahsiyetlerin makamlarını ziyaret edip çeşitli hacetlerini dilemektedirler. Türk inanç ve düşünce dünyasında dağ önemli kùltlerden bir tanesidir. Dağın ruhu olduğuna inanan eski Türk inançlarında dağ ruhları, insanlara iyilik yapar, refah, bolluk, bereket ve saadet verirken, saygısızlığa karşı da kişiyi cezalandırırlar ve başına musibet göndermektedirler. Dağ ruhları, hayvanların çoğalmasına, sağlık, umumi, emniyet ruhlarıyla uzlaşması ve nimetler verdiği aktarılmaktadır:

“Güneş dolaşmaz tunç dağım,

Sürü sürü mallara (Hayvanlara) bereket vermiş

Göbeklerimize kir (pas) bırakmasan ne olur?

Kirpiklerimizi yaşartmasan ne olur?” (İnan, 2020: 416).

Saha Olongları'nda görülen iyeler, dağ aşıtı ve geçidi ruhları olarak bilinmektedir. Destanlarda aktarılan dağ aşıtı ve geçidi ruhları, Atır Mohsogol, Aartık Hatın Abaahita, Aartık İççite, Haya İççite, Buo Haan, Aartık Hatın Abaahita ve Aartık İççite adı verilen dağ aşıtı ve dağ geçidi iyelerinin memnun edilmesi ve geçen kişilere merhamet etmeleri için insanlar bu olongholarda kurban kesip bez ve at kuyruklarını oraya bırakmaktadırlar (Ergun, 2019: 283).

Kozan ilçesinde Toroslar'ın uzantısı olan bir dağın tepesinde, ilçenin yüksek konumlarından birine sahip alanda Çomak Dede Türbesi yer almaktadır. Makam ulaşmak için patika yollardan çıkılan bu tepe dağ ve ata kùltlerine bağlı olarak çeşitli ritüeller oluşturulmuştur. İnsanlar çeşitli dilekleri için burada adaklar kesip dualar etmektedirler.

Göktürkler, “ıduk Yer-sub” mukaddes yer su ifade ettikleri kavram, hem koruyucu iye hem de vatan anlamlarını taşımaktadır. Eçümüz apamız tutmuş Yer-sub (atalarımızın idare ettiği Yer-su) cümlesinde Yer-su'yun vatan kùltüne konu olan Yer-su olduğu görülmektedir. Yer-su, Ötügen ve

Budun İnli Dağları ve ormanlarını temsil etmektedir. Yer-su ruhlarının en önemli alanları dağlardır. Şamanist Türkler, dağ ile Gök Tanrı'yı birleştirmektedirler. Hunlar Gök Tanrı'yı eski vatanları olan Yeni-si-şan, Şan-din-şan sıra dağları ve Han-yoan Dağı'nda kurban kestikleri belirtilmektedir (İnan, 2020: 49-50). Ötüken yurdumuz, anamız düşüncesi, Şamanizm inanç dünyası içerisinde ortaya çıkmıştır. Yapılan dualarda, "Göğün yerden ayrıldığı zaman doğmuşsun! Sen anamız! Ötüken ayağından, ortaya çıkmışsın!" düşüncenin gücü görülmektedir. Bu düşünce, ebedî gök tanrı, altın yüzlü yer-su ve Ötüken'den almaktadır. Ötüken ve Altay Dağları'nın ata, ana, vatan olmaları eski Türklerden itibaren geniş kesimlerde kabul edilmiş bir düşüncedir (Ögel, 2014: 559).

Dağa, ata, baba, ana gözüyle bakılması İdigeş Destanı'nda Ural Dağları için söylenen sözlerde şöyle aktarılmaktadır:

*“Hiç durmadan yollar aşıp,
Ural'im diyerek geriye döndüğü dağ!
Herkes yuva olan dağ!
Herkes ana olan dağ!*

*Ey, Ural Dağı, Ural Dağı,
Kuşu-kurdu, geyiğin
Boynundaki ilin
Güzel kız gibi övülüp,
Anne-baba gibi sevildiği
En şanlı olandır Ural Dağı!*

...

*Kendisini korumak adına savaş açmış,
Göz göre göre kan dökmüş,
Yiğitlerin kemiklerini,
Yüreğinde biriktiren dağ idi.” (Arslan, 2017: 57).*

Dağın ana gibi koruma ve kollama işlevi de yine aynı destanda Ural Dağları'na sığınan Başkurt yiğitleri için şöyle betimlenmektedir;

*“Ey, Ural Dağı, Ural Dağı,
Koynunu açan ana gibi,
Kayasındaki yiğidi,
Gilzeyip koruyan dağ idi.”(Arslan, 2017: 58-59).*

Karaisalı ilçesi Kaledağı Köyü'nde bulunan Sofu Dede Türbesi de ata ve dağ kültürüyle bağlantılı ve köyün yüksek bir yerinde yer almaktadır. Türbe etrafında insanlar dilekleri için ağaçlara çaput bağlarken, hacetleri adına adak yerinde adaklar kesmektedirler. Türbe çevresinde yağmur duasına da

çıkıldığı aktarılmaktadır. Köy çevresinde oluşturulan dernekle beraber köy halkı bahar aylarında Sofu Dede'yi ve şehitleri anma etkinlikleri düzenlemektedirler. Dağlar, hayat ve ölüm kaynağı olarak kabul edilmektedir. Dağlar, ruhlar, periler ve devlerin de evleri olduğuna ve kimselerin oralarda yaşadığına inanılmaktadır. Kuvvet, kudret ve mâna gücü sebebiyle bir velînin orada yaşayıp veya dağa, yamacına gömüldüğüne inanılmaktadır. Şimşek ve yağmur bulutlarının dağların yücelerinde akış içerisinde olması sebebiyle insanların yağmur duaları ve ayinlerini de bu mekânlarda icra ettikleri görülmektedir (Baş, 2013: 169). Ölen şamanlar, normal bir mezarlığa gömülmemektedirler. Dağ başı, dağ eteği, dağ yamacı, ormanlık alandaki تنها ağaçların dipleri, insanların ve hayvanların erişemeyecekleri yerlere gömülmektedir. Bu durum, şamanın ruhunu tanrıya en rahat şekilde ulaştırma inancından dolayı gelişmiştir. Dağ ve dağ ruhu şamanın başlangıcından ölümüne kadar belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir (Yıldız, 2020: 29709. Türklerin kutsallığı olan alanları ve ritüellerini yüksek bir alanda yapma ve gerçekleştirme düşünceleri mevcuttur. Dağ ve dağ ruhlarının yaşadıkları yerler kişilerin yaşadığı yer dairesidir. Altaylılar, dağ ruhlarını üçe ayırmaktadırlar: 1- Yer-su 2-Yezim Tayka 3-Altay. Bu ruhların adı “ee” veya Yezim-piy'dir. Bu ruhlara şahsiyetler verilmektedir. Şahsiyetler çevresinde dağların, ırmağa, göle ve kayaya sahip oldukları düşünülmektedir. Dağ adları Altaylılar da sahibi olan ruhların adıdır. Abu-Kaan, Süt-köl, Ülemen, Ak-Kaya sadece bir coğrafi ad değil, canlı varlıklar ve Altaylıların taptıkları ilahlar oldukları karşımıza çıkmaktadır. Bu ruhların, insanların dileklerine cevap verebilecekleri, bolluk ve bereket verdikleri, gerektiği durumlarda insanları cezalandırdıkları aktarılmaktadır. Bu ruhlara şahsiyet verildiği için çocukları olduğu düşünülürken Abu-Kaan Dağı'nın iki kızı olduğu ve ikisine Yelbis adı verildiği aktarılmaktadır. Bu ilahi varlıklara Altaylılar şöyle dua etmektedir:

“Sümer Ulan dağım

Süt gölüm, Sümer dağım!

Altın hükmünü versin,

Beyaz başımı esen eyliye!” (İnan, 2020: 416-417).

Altaylı her grup dağların, ırmakların, kayaların kendi soyunun koruyucusu olduğunu düşünürken onları iyi ruhlardan oldukları düşünüp tapmaktadırlar. Altaylılar yedi nesilden beri tapma ritüelini yerine getirirken yer töslerinin, yerle beraber yaratıldığını şöyle aktarmaktadırlar:

“Yedi babamız (sana) ibadet etmiş

Arı ruh Abu Kaan!

Yer bittiği zaman yaratılmış ruhumuz”

Altaylılar, dağ ruhlarına tapmanın yanı sıra dağlara saç ve kurbanlarda vermektedirler. Dağ ruhlarına verilen kurbanlar, üstüğü ayininin ardından sonra gelen gün gerçekleştirilmektedir. Şaman ayinlerine yapılan şartların hepsi bu ayinler içinde yapılmaktadır (İnan, 2020: 416-418).

Kutsal kayalar, tepeler ve dağlar Anadolu'nun da çeşitli yerlerinde mevcuttur. Güney'de yer alan Tahtacılar, Toros Dağları'nın ruhu olduğuna inanırken o ruha kurban sunmaktadırlar. Aleviler, Kaz Dağları'na giderek Sarı Kız'ı ulu hâle getirecek çeşitli ritüel ve uygulamalar yapmaktadırlar (And, 2012: 363). Türk-İslam coğrafyası içerisinde yaygın şekilde Hz. Ali'nin dağ iyisi olduğu aktarılmaktadır. Hz. Ali, dağlarda atı Döldül'ün ayak izleriyle iyeye dönüştüğü, Kayseri, Adana ve Adıyaman'da ona atfedilen dağların, dağ iyeleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir (Ergun, 2019: 111). Kuzey Altaylılar, Kaçınlar ve Sagaylarda kamlar gizil güçlerini, kutsal dağlardan almaktadır. Katun Nehri Altaylılarında kamlar, şamanın ilk tefi hazırlama iznini, Ülgen'in ve kutsal dağın vermesini, Ülgen'in kızları ve kutsal dağlardan almaktaydı. En eski töşler, Mustag Dağı ve Abıkan Dağı gösterilebilir. Kuzey Altay ve Hakas şamanları yeni teflerini kutsal dağlarına, Mustag Dağı'na, Çalkanlar ise Üç Sürü (Üç Zirveli) diye adlandırılan Ergintag Dağı'na göstermektedirler. Ülgenden inmiş üç zirveli kutsal dağ diye aktarılmaktadır. Ülgenden inmiş olan bu kutsal dağ, şamanlığın veraset ile geçtiğini belirtmektedir (Potapov, 2012: 105-112).

Adana ili merkezinde bulunan Çoban Dede Türbesi, patika yolla çıkılan, şehrin hâkim tepesinde olan bir türbedir. Türbe etrafında çeşitli ritüellerin yapıldığı görülmektedir. Kişilerin şehrin tepe noktasında olan şahsiyete büyük değer verdikleri, önemsedikleri görülmektedir. Buraya gelen insanların şifa bulmak adına türbede rüyaya yattıkları, türbe etrafında bulunan taşların üzerine hacetlerini çizdikleri aktarılmaktadır. Dağın kutsal olması, iyelere sahip olduğuna inanılması, insanlara yardımcı olabileceği düşüncesi ve canlı bir varlık olması sebebiyle dualarda da yer almaktadır. Şaman ayini esnasında kamin, Altay'lara hitap ettiği, yalvardığı, taptığı ve medet umduğu görülmekte ve şöyle hitap etmektedir;

“Bir kurbanın mukaddes ve ulu Altay'a ulaşsın, onun karar vereceği yere bağlansın. Güttüğümüz davayı halledecek mi? Bereket ve refah bize verecek mi? Bu kurbanım her engeli aşarak ulu ve mukaddes Altay'a ulaşsın.”

Ey mukaddes ve geniş Altay'ın yargı yeri! Durmadan kısmet veren Altay bii yıpratmamak için hüküm veren Altay! Saçları ağarmış ihtiyarlarımıza istirahat sağlayan Altay! Yer ve denizler yaratıldığı zaman ata babalarımızın takdis ettiği ve taptığı Altay!.

Temiz yurdumuz yıpranıyor, az ulusumuz sıkıntı çekiyor. Ey mukaddes Altayım, biz ne yapalım! Ak sakallı atalarımın takdis ettiği ulu Altayım, geçim versen ne olur? Vücudumuz kirlenmese, gizlerimiz yaşarmasa ne olur? Bereketli sürülerimizin kutlarını yaradan mukaddes Altayım, yer-suyum!..

Üzülmeyelim, tanrı var, tasalanmayalım Altay var! Altayım diye tapınıyoruz.” (İnan, 2020: 52). Dağ ruhları, bulunduğu muhitin, çevrenin, topluluğun manevî bekçileri ve hâkim atalarıdır. Ceyhan ilçesi Durhasan Köyü'nde bulunan Durhasan Dede Türbesi, köyün yüksek bir tepesinde dağ yamacında bulunmaktadır. Bölge halkının, dertlerini, sıkıntılarını, hacetlerini gidererek bölgede

manevî beklilik yapmaktadır. Bölgedeki insanlar bu kişiye ve bulunduğu alana rahatsızlık vermemek için çaba göstermektedirler. Dağ, Türk kültüründe önemli, değerli ve kutsal bir kimlik kazanmış durumdayken Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan "Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyını Beyan İder" hikâyesinde dağa beddua edilmektedir:

*"Kara başum kurban olsun oğul sana
Akar senün sularun Kazılık Tağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senün otlarun Kazılık Tağı
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senün geyiklerün Kazılık Tağı
Kaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün"* (Ergin, 2016: 89).

Yine aynı hikâye içerisinde oğul Kazılık Dağı'nın suç olmadığını söyle aktarmaktadır;

*"Berü gelgil ak südin emdüğüm kadunum ana
Ağ pürçeklü izzetlü canum ana
Akarlıda sularına kargamağıl
Kazılık Tagınınun günahı yokdur
Biterlide otlarına kargamağıl
Kazılık Tağınınun suçı yokdur
Kaçar geyiklerine kargamağıl
Kazılık Tağınınun günahı yokdur
Arslan-ile kaplanına kargamağıl
Kazılık Tağınınun suçı yokdur"* (Ergin, 2016: 90).

Dağ, Türklerin her döneminde önem atfedilen mekânlarından. Yüksek oluşu, tanrıya yakın olması sebebiyle kutsal olduğuna inanılmaktadır. Adak yerleri, ibadet yerleri, şehrin manevî noktaları bölgenin yüksek bir alanında olmasına özen gösterilmektedir. Adana ili çevresinde bulunan türbelerde dağ kültü düşüncesine sahip türbelerdendir. Toplum içinde önemli mekânların yüksek ve şehre hâkim noktalarda olduğu, insanların bu alanlara çeşitli dilekler için gelip ritüeller yaptıkları görülmektedir.

3.Adana İli Çevresindeki Türbelerde Mağara Kültü

Mitolojik ananın rahmi kavramı adı altında mağara, eski insanların meskenlerinden biri olması sebebiyle kültleşmiş bir kavramdır. Mağara kültü, dağ kültüründen bağımsız durumda değildir. Doğal sığınak olan mağara, ilkel insanların yaşam alanları ve dış dünyadan korunma yeri özelliklerinin yanında, dinî inançlarını gerçekleştirdikleri, ritüellerini yerine getirdikleri mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağara, Moğol kabilelerinde "ehin umay" (ana rahmi) olarak adlandırılırken kabilede

çocuğu olmayan kadınların bu mağaralara ziyaretler yaptırdıkları, bu ziyaretlerle mağarayı rahimle, doğurganlıkla özdeşleştirdikleri görülmektedir. Mağaranın doğurganlık simgesini bugün çoğu Türk coğrafyasında uygulanan pratiklerde görmek mümkündür. Azerbaycan'ın çeşitli yörelerinde çocuğu olmayan kadınların, mağaralara gittikleri, mağaraların tavanlarından damlayan suları toplayıp içtikleri ve suları karınlarına sürdükleri, geceyi mağarada uyuyarak geçirdikleri aktarılmaktadır. Bu uygulamalar sonucunda doğan çocuğu, mağaranın ve mağara içindeki suyun verdiği inandırmaktadırlar. Mağaraya girip çıkan her şey yeni bir yaşam formu bulmaktadır. İslamiyet dininde Hz. Muhammed'in vahyi mağarada alması, ilk sufilerin mağarada ibadete ve inzivaya çekilmesi, mağaraların sadece doğumun değil, değişimin de ana meskenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Bayat, 2020: 31-32). Her erkeğin bilincinde yer alan ve arketip olarak dişil cinsel organının simgesi olan mağara, metafor olarak insanlığın ilk döl yatağıdır. Türk ve Moğol köken mitlerinin çoğu mağarada geçerken burada ilk yerleşim yeri, ilk insan, ırkın kökeni, ataların oturdukları yere kadar aktarım vardır (Roux, 2021: 168).

Mağara, doğurganlığı, yenilenmeyi simgelemektedir. Doğurganlık ve dilek yönünü Adana ili Ceyhan ilçesinde bulunan Cabbar Dede Türbesi'nde görülmektedir. Cabbar Dede Türbesi'nin arka düzlüğünde yer alan bahçede dilek ağaçlarının hemen altında giriş çıkışı olan mağara bulunmaktadır. İnsanların dileklerini dileyip ağaca çaput astıktan sonra mağaraya girdikleri bunun yanında çıkarken de çıkış kısmında bulunan ağaca çaput astıkları görülmektedir. Mağarada kimi kişilerin taşları üst üste koydukları bir nevi obolar oluşturdukları görülmektedir. Çocuk isteyen kişilerin çaputlardan beşik yaptığı bunun ardından mağaraya üç kere girip çıktıkları aktarılmaktadır. Bu durumun mağaranın ana rahmi olarak düşünüldüğü ve bu sebeple çoğalmayı, yenilenmeyi temsil ettiği görülmektedir. Ankara ilinde bulunan Hüseyin Gazi Dağı'nın şehre bakan yüzünde Hüseyin Gazi Türbesi'ne ait olan Hüseyin Gazi Mağarası bulunmaktadır. Hüseyin Gazi'nin savaş sırasında düşman saldırılarından kurtulmak için mağaraya girer. Hüseyin Gazi yaralıdır. Mağara, Hüseyin Gazi'yi iyileştirir, atını korur ve uzun bir süre onlara geniş ve ferah bir alan sağlamıştır (Akyüz, 2017: 161). Denizli ilinde yer alan Çiçek Baba ismindeki dağ yamacında bulunan türbede taş üstüne taş koyma pratiğinin de olduğu görülmektedir. Taş yığma olarak adlandırılan bu uygulama, taşlar yığıldıktan sonra kalplerinden geçenlerin gerçekleşmesi için dilekte bulunmaktadırlar (Marım, 2022: 412).

Büyük Hun Devleti'nde kutsal olarak görülen bir ata mağarasının olduğunu Çin kaynaklarında görülmektedir. Bu kutsal mağaraya topluluk içerisindeki insanlar veya şamanlar değil bürokrasi içerisinde bulunan devlet yöneticilerinin saygı gösterdiği, belirli günlerde mağarayı ziyaret ederek törenler yapıldığı aktarılmaktadır. Toba'lar, kayaları oydukları, mağara biçiminde olan bu ata mabedlerine göğe, yere ve han soylarının ruhlarına çeşitli ritüeller sonunda kurbanlar sunulmaktadır. Bu kurban ibadetlerinden sonra kayın ağaçları dikilerek orada kutsal bir orman meydana

getirmektedirler (Ögel, 2014: 25-26). Mağara, Göktürk türeyiş efsanesinde Göktürklerin türeyiş mekânı olarak aktarılmaktadır;

“Buradan kaçan kurt, (Batı) Denizi'nin doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ, Kao-ch'ang (Turfan)ın kuzey-batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da, çok derin bir mağara vardı. Kurt, buraya gelince hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırlıkla kaplı idi. Ovanın çevresi de, aşağı yukarı 200 milden fazla idi.

Kurt, burada on tane erkek çocuk doğurdu. A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu.” (Ögel, 2014: 27).

Mısır Türk Sultanlığı'nın ilk insanın yaratılışı “Ay-Atam Efsanesi”nde insanın mağarada dünyaya geldiği aktarılmaktadır. Uzun yağmurlar sonrasında sürüklenen çamurların Kara-Dağ adlı bir dağın içindeki mağaraya dolduğu ve kayaların yarıldığı, yarılan kayıkların insanı andırdığı sürüklenen çamurlar bu kalıpları doldurmuştur. Aylar sonra havalar ısınmış. Halka göre mağaranın, kadını andırdığı, içinin insanlara can veren kadın karnına benzediği söylenmiştir. Dokuz ay durmadan esen rüzgâr, su, ateş ve toprak can vermek için birleşmişlerdir. Bunun sonucunda Ay-Atam ilk insan oluşmuştur. Sonra yine uzun yağmurlar yağmış mağaranın içerisine yine çamurlar dolmuş. Sünbül burcundaki güneş ile çamurlar, sular ile pişmiş. Bir kadın oluşmuş, adına “Ay-va” denilmiş. Ay-Atam ile Ay-Va Hatun birleşip evlenmişler ve kırk çocukları olmuş. Daha sonra Ay-Atam ile Ay-va ölmüşler, çocukları doğdukları mağaraya onları gömmüşlerdir (Ögel, 2014: 252-253).

Mağara, şamanizm içerisinde yeraltına inmek isteyen kamın giriş yapacağı kısımdır. Yeraltına yolculuk yapacak olan destan kahramanının mağara içerisinde bir kuşa binip gökyüzüne uçtuğu aktarılmaktadır. Mağara kültürü, çeşitli halk anlatılarında da karşımıza çıkmaktadır. Battal Gazi'nin atı Aşkar bir mağarada dünyaya gelmiştir. Köroğlu'nun çeşitli kollarında, Köroğlu ömrünün son kısmında atı Kırat'la birlikte bir mağaraya girdiği ve kaybolduğu, Bolot'un on dört yaşına geldiğinde üvey annesi Ak Kanış'la birlikte Köçpös Bay'ın köyünden kaçtığı ve bir mağarada yaşamaya başladıkları görülmektedir. Şayız, yerin yarılması ve kendisini saklaması için tanrıya dua eder, karşısına bir mağara çıkar ve içine girer. Şayızın'ın girdiği mağarada yer yarılar ve içine girer, kaybolur. (Kaya, 2014: 586).Mağara, evliyaların, sığınağı, barınağı ve ibadet alanları olurken çeşitli inançlara da konu olmuştur. Ashab-ı Keyf anlatması içerisinde yedi kardeşin mağaraya girdikleri ve mağara içerisinde uykuya daldıkları da aktarılmaktadır. Ermişlerin günün birinde mağaraların içerisine girip sır olduklarına inanılırken, Karacaoğlan'ın böyle sır olduğu da aktarılmaktadır (Boratav, 2016: 64).

Mağaralar kimi zaman ermiş olan kişilerin ibadete çekildikleri, inzivaya çekildikleri yerlerdir. Adana ili Kozan ilçesinde bulunan Ağca Baba Türbesi'nde yerin altına inen bir mağara bulunmaktadır. Bu yerin Ağca Baba'nın çilehanesi olduğu aktarılmaktadır. Oraya dilek ve ibadete gelen insanların kilitli olan kapıya çeşitli dualar yazdıkları, ev ve araba görselleri çizdikleri

görülmektedir. Mağara, yer altı, mahzen, zindan gibi yerin alt kısmında yer alan mekânlara giriş başka bir âleme geçişin önemli işaretlerindedir. Bu geçiş bir dönüm noktası olarak aktarılmaktadır. Bu kapalı, yerin altında olan ve kutsal kabul edilen alanlara kişiler kendi isteklerinin dışında girerken buradan çıkışları kendi iradeleri ve akılları yoluyla gerçekleştirilmektedir. Mağaralar, bilinmezlik atfedilen karanlıklar mekânıdır. Kişiler, mağaradan çıktıklarında kendilerini bulup kendilerinin farkına varırlar. Mağara bu sayede kişinin pişmesine, olgunlaşmasına sebep olmaktadır (Bars, 2017: 77).

Türk-İslam düşüncesi içerisinde mağara kurtarıcı olan kişilerin mağaradan çıkacakları inanılan kutsal mekânlardan bir tanesidir. Şiilerin kaybolan 12. İmamı Muhammed Mehdi'nin mağaradan çıkıp geleceğine inanılmaktadır. Samarra Camii'sinde bulunan mağaradan Muhammed Mehdi'nin çıkacağı aktarılmaktadır. Her Cuma namazı sonrasında bu mağaranın önüne altın eyerleri giydirilmiş bir at bekletilmektedir. Mehdi'nin şiiler gözünde zamanın sahibi ve Müslümanların kurtarıcısı olarak görüldüğü aktarılmaktadır. Bu sayede mağaranın doğurganlık özelliği yanında insanları kurtaracak olan kutsal insanların da barındığı yer olarak aktarıldığı da görülmektedir (Bayat,2020, 36).

Maaday Kara Destanı'nda mağaranın destan kahramanını saklayan özelliği şöyle aktarılmaktadır;

“Bahadır delikanlı atının üzerinden doksan podluk dökme demir tokmağı eliyle alıp önüne koymuş. O böylece yol alırken dokuz katlı kara dağ, ayın, güneşin gözünü kapatan yedi katlı dağ olarak karşısına çıkmış. Pamuk yeleli koyu kıra at, durarak “Dokuz köşeli kara dağı, doksan pudluk dövme demir tokmağınla yedi gün tokmakla” deyince, anlı şanlı Ködügey-Mergen, koyu kır atından inerek gece uyku uyumadan; gündüz bir an dinlenmeden dokuz köşeli kara dağı yedi gün boyunca tokmaklamış. Yedi günün sonunda dokuz köşeli kara dağda bir mağara açılmış.” (Bekki, 2020:101-102).

Adana ili Yumurtalık ilçesinde bulunan Hızır İlyas Türbesi mağara yerin altında olan mağara kültürüne sahip ziyaret yerlerinden bir tanesidir. Türbe, bakımsız ve terk edilmiş durumdadır. Türbede sadaka taşı, namazlığa ve tespihler bulunurken kullanım açısından terk edilmiş durumdadır.

Anadolu'da Muhammed Hanefi'nin, önüne çıkan geyiği kovaladığı, geyiğin bir mağaradan içeriye girdiği ve takip ettiği, mağarayı geçtikten sonra bir düzlüğe çıkıldığı cennet bahçesinde Mine Hatun'a rastladığına inanılmaktadır. Güney Sibiryas masallarında, bir bahadırın geyik kovaladığı, geyiğin Bakır-Dağı'nda bir gediğin açıldığı ve içeriye çocukla beraber girdiği, çocuğun arslanlar, ayılarla beraber yaşayan 13 kıza rastladığı ve kızların kurt donlarına girerek çocukla mağarada savaştıkları aktarılmaktadır. Yine bir Güney Sibiryas masalında, bir çocuğun mağara deliğinden yer altına düştüğü, burada bulunan kötü ruhların çocuğu hapsettiği, çocuğun zincirlerden kurtulup kaçmaya çalışırken Kuğu-Hanım'ın çocuğun çıkmasına mani olduğu ve uzun savaşlardan sonra çocuğun kurtulup yeni bir hayata başladığı aktarılmaktadır. Sibirya'daki Türk masallarında yeraltına giden bu kapının Altın-Dağ'da bulunduğu ve “kaya kapısı” adıyla anıldığı görülmektedir. Bu

kapının önünde 7 köpeğiyle Cedey-Han bekçilik yapmaktadır. Altay Şamanizmi içerisinde yer altında bulunan bu kapıya “dünyanın bacası” denildiği ve şamanların bu delikten yeraltına gittikleri söylenmektedir(Ögel, 2014: 28-30).

Mağaranın doğurganlık simgesi, yenilenmeyi gerçekleştirdiği inancı Adana ilinde bulunan türbelerde de bulunmaktadır. İnsanların çocuk istekleri, hastalıktan kurtulma dilekleri mağaraya sahip olan türbelerde bu isteklere dönük inançların bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında mağaranın türbe içerisinde bulunan şahsın inziva ve ibadet alanı olarak da kullandığı görülmektedir.

Sonuç

Türk mitolojisi ve Türk inanç sisteminde önemli kültlerden biri olan dağ kültü, Orta Asya merkezli olmasına rağmen Anadolu’da varlığını hâlâ devam ettirmektedir. Adana ilinin Toroslar’da bulunan ilçelerinde yer alan türbeler genel itibari ile dağ kültüyle bağlantılıdır. Kutsal görülen dağlar için yapılan ritüeller ve yılın belirli dönemlerinde yapılan törenler bugün dağ zirvelerinde, dağ yamaçlarında, tepe üzerinde makamı bulunan evliyaların ve yatırların adına yapılmaktadır. Çomak Dede Türbesi’nde insanların makama ulaşmak için kat ettikleri yolda ve ulaştıkları her düzlükte dileklerini diledikleri, ibadetlerini yerine getirdikleri görülmektedir. Sofu Dede Türbesi’nde insanların türbe etrafında ibadetlerini icra ettikleri her yıl Mayıs-Nisan aylarında şehitleri ve Sofu Dede’yi andıkları bir gün tertip ettikleri tespit edilmiştir. Adana ili merkezinde bulunan Çoban Dede Türbesi, şehri gören hâkim bir tepede olduğu için insanların patika yoldan makama çıkarak türbe çevresinde bulunan taşlara dileklerini çizmekte oldukları, evlerinin bereketlenmesi için de türbe çevresinden 7 tane taş alarak evlerine götürdükleri aktarılmaktadır. Adana ilinde bulunan Durhasan Dede Türbesi’de köyün hâkim bir noktasında bulunduğu için, patika yol ve ağaçlar arasından gidilmektedir. Bu türbenin etrafında insanlar çeşitli ritüeller oluşturduğu için velînin adı, köye isim olarak verilmiştir. Dağların dilek ve ibadet yeri olarak görülmesinin başlıca sebepleri; kutsal olması, iyelere sahip olması, canlı bir varlık olarak algılanması, ulu şahsiyetlerin mekânlarının orada bulunmasıdır. Şehrin manevî koruyucuları olarak görülen velîlerin türbelerinin Adana ilinde dağ yamaçlarında veya şehrin hâkim bir tepesinde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda eski Türk inançlarıyla İslam inancının türbeler etrafında bütünleştiği kültler merkezinde ritüellerin türbe çevresinde icra edildiği tespit edilmiştir.

Yenilenmenin, dönüşümün, doğuşun, olgunlaşmanın mekânı olarak görülen mağara kutsal mekânlardan bir tanesidir. Adana ilinde bulunan Cabbar Dede Türbesi’nde insanlar mağarada ve mağara giriş/çıkış kısımlarında çeşitli ritüeller icra etmektedirler. İnsanların türbe alanında bulunan mağaraya kutsallık kattıkları ve burayı bir ritüel alanına çevirdikleri tespit edilmiştir. Adana ilinde bulunan Hızır İlyas Türbesi’de mağara içinde olup dar bir alana ve girişe sahiptir. Bu mekânlar; ulu

şahsiyetlerin yenilendiği, dönüştüğü, ibadete kapandıkları yerlerdir. Adana ilinde bulunan Ağca Baba Türbesi, Ağca Baba'nın ibadet ettiği yerin mağara olması sebebiyle mağara bir ritüel alanına dönüşmüştür. İnsanların mağara giriş kapısına çeşitli dileklerini çizdikleri ve yazdıkları tespit edilmiştir.

Dağ ve mağara kültürleri temele alınarak yapılan bu saha çalışmasında Adana ilinde, dağ ve mağara kültürünün işlevsel olarak hem mekân hem ritüel bağlamında etkin bir şekilde varlığını koruduğu ve devam ettirdiği görülmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Ç. (2017). Dağ, Su ve Mağara Kültürleri Bağlamında Ankara Hüseyin Gazi Türbesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 81, 151-171.
- And, M. (2012). Ritüelden drama kerbelâ-muharrem-ta'ziye. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bars, M. E. (2017). Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), 75-82.
- Baş, G. (2013).Diyarbakır'daki İslâm dönemi mimari yapılarında süsleme. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (1), 165-179.
- Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *Folklor ve Edebiyat*, 12 (46), 47-60.
- Bayat, F. (2017). Türk mitolojik sistemi 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2018). Türk mitolojik sistemi 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Arslan, M. (2017). Başkurt Türklerinin tarihî destanı İdigeyle ile Moradım. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bekki, S. (2020). Maaday-Kara Altay kahramanlık destanı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (2016). 100 soruda Türk folkloru. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Çobanoğlu, S. (2020). Abakan Türklerinin (Sagay) Destanlarında Halk İnançları Bağlamında "Dağ Kültü". *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 43-58.
- Ergin, M. (2016). Dede Korkut kitabı 1-2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ergun, P. (2019). Sibiryâ Türklerinin destanlarında iyeler. Konya: Kömen Yayınları.
- İnan, A. (2020). Makaleler ve incelemeler 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2020). Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar. Ankara: Altınordu Yayınları
- Kaya, D. (2014). Türk dünyası ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı kavramları ve terimleri sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Marım, Y. (2022). Dağ Kültü, Eren Kültü ve Ocak Kültünün Günümüze Yansıyan İzleri; Denizli Baharlar ve Beyağaç Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 102, 405-424.
- Ögel, B. (2014). Türk mitolojisi 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Roux, J. P. (2021). Türklerin ve Moğolların eski dini. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Potapov, L. P. (2012). Altay Şamanizmi. Konya: Kömen Yayınları.

Yıldız, A. (2020). Eski Türk inanış ve pratiklerindeki dağ kültürünün Erzincan'daki izleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2966-2977.

Kaynak Kişiler

K.K.1: Aydın Serçe, Emekli, İlkokul, 2021, Çukurova.

K.K.2: Hasan Serttaş, Memur, Üniversite, 2021, Seyhan.

K.K.3: Hülya Sezen, Ev Hanımı, Ortaokul, 2022, Sarıçam.

K.K.4: Gülsüm Yağan, Ev Hanımı, İlkokul, 2022, Ceyhan.

K.K.5: Haydar Çelik, Şoför, Lise, 2022, Yumurtalık.

K.K.6: Kadir Benli, Emekli, Ortaokul, 2022, Kozan.

K.K.7: Ali Sezen, Emekli, Ortaokul, 2022, Sarıçam.

K.K.8: Bekir Yağan, Emekli, Ortaokul, 2022, Ceyhan.

K.K.9: Emine Dudu Sezen, Ev Hanımı, İlkokul, 2022, Sarıçam.

Ekler

Fotoğraf 1: Çoban Dede Türbesi

Fotoğraf 2: Çoban Dede Türbesi

Fotoğraf 3: Hasan Esad Bağdadi Türbesi

Fotoğraf 4: Hasaneşad Bağdadi Türbesi

Fotoğraf 5: Ağca Baba Türbesi

Fotoğraf 6: Ağca Baba Türbesi

Fotoğraf 7: Çomak Dede Türbesi

Fotoğraf 8: Çomak Dede Türbesi

Fotoğraf 9: Sofu Dede Türbesi

Fotoğraf 10: Hızır İlyas Türbesi

Fotoğraf 11: Durhasan Dede Türbesi

Fotoğraf 12: Durhasan Dede Türbesi

Fotoğraf 13: Cabbar Dede Türbesi

Fotoğraf 14: Cabbar Dede Türbesi

Fotoğraf 15: Cabbar Dede Türbesi

Fotoğraf 16: Cabbar Dede Türbesi